

ХОРАЗМ АНЪАНАВИЙ КУЛОЛЧИЛИК МАКТАБЛАРИ

Султанова Гулчехра Озодовна
Урганч давлат Университети
Тасвирий санъат ва муҳандислик
графикаси кафедраси ўқитувчиси,
Рахимов Отабек Одилбек ўғли
Урганч давлат Университети
Амалий санъат (Бадий кулолчилик)
йўналиши 1- курс талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада республикамизда миллий ҳунармандчиликга, жумладан кулолчилик санъатининг ривожлантиришга қаратилган чора тадбирлар борасида, Хоразмда кулолчилик санъатининг ривожланиши, қадимий кулолчилик марказларидан “Кўҳна Урганч”, “Каттабоғ”, “Мадир” мактабларининг анъанавий мезонлари ва ўзига хос хусусиятлари, технологиялари, безак нақшларининг ҳақида маълумотар ёритилган. Бугунги кунда қадимий анъаналарни давом қилдириб келаётган кулоллар фаолияти, замонавий биноларнинг безатишда. кошинкорликнинг қўлланилаётганлиги тўғрисида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Миллий ҳунармандчилик, Хоразм кулолчилиги, марказлар, Эшмурод Сапоев, Райимберди Матчонов, Султон Отажонов, шогирдлар, бодия, зангори кошинлар, анъаналар.

Аннотация: В данной статье речь идет о мерах, направленных на развитие национальных ремесел, в том числе гончарного искусства, в нашей республике. Освещены развитие гончарного искусства в Хорезме, традиционные критерии и особенности, технологии и орнаменты древних гончарных центров «Кухна Ургенч», «Каттабог», «Мадир». Сегодня деятельность гончаров, продолжающих древние традиции, заключается в украшении современных зданий. приведены сведения об использовании изразцы.

Ключевые слова: Национальные ремесла, Хорезмская керамика, центры, Эшмурод Сапоев, Райимберди Матчонов, Султан Отажонов, ученики, бодия, голубые изразцы, традиции.

Abstract: This article deals with measures aimed at the development of national crafts, including pottery, in our republic. The development of pottery art in

Khorezm, traditional criteria and features, technologies and ornaments of the ancient pottery centers “Kuhna Urgench”, “Kattabog”, “Madir” are covered. Today, the activity of potters, continuing ancient traditions, is to decorate modern buildings. provides information on the use of tiles.

Key words: National crafts, Khorezm ceramics, centers, Eshmurod Sapoev, Raimberdi Matchonov, Sultan Otajonov, students, body, blue tiles, traditions.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг ҳунармандчилик ва халқ амалий санъати борасида асрлар давомида тўпланган тажриба, анъаналардан бугунги кунда жамият тараққиётида кенг фойдаланиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бу соҳани ривожлантириш масаласи давлатимиз раҳбарияти ва ҳукуматимизнинг, диққат марказидаги масалалардан бири бўлиб турибди. Ҳурматли Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан халқ бадий ҳунармандчиликлари ва амалий санъатини янада ривожлантиришни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш юзасидан муҳим фармон ва қарорлар қабул қилинди. Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ҳунармандлар учун катта имкониятлар йўлини очиб берди.

Давлатимиз раҳбарияти томонидан республикамызда миллий ҳунармандчилик, жумладан кулолчилик йўналишини ривожлантириш мақсадида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатлар хоразмлик уста кулолларини ҳам янада илҳомлантирди. Миллий анъаналаримизни тиклашга, давом қилдиришга иштиёқини янада оширди.

Хоразм вилояти қадимдан уста кулоллари билан машҳур. Маҳаллий усталар ясаган кулолчилик маҳсулотлари бир қатор хорижий ва республикамыз музейларидан муносиб ўрин олганлиги бу санъатнинг воҳада қай даражада ривож топганидан далолат беради.

Халқ ҳунармандчилигининг асрлар оша сайқал топиб келаётган ушбу турини янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 нобрдаги ПФ-5242-сон Фармонида асосан Янгиариқ тумани Каттабоғ қишлоғида кулолчилик маркази барпо этилди. Анъаналарни сақлаб қолиш ҳар қандай санъат йўналишида ўта муҳим бўлиб ўзига хос мустаҳкам пойдевор ҳисобланади.

Хоразм Ўрта Осиёнинг энг қадимий кулолчилик марказларидан бири ҳисобланади. Археологик қазилмалар натижасида топилган кулолчилик буюмлари Хоразмда бу санъат тарихи қадим замонларга бориб тақалишидан

далолат беради. Кулолчиликнинг асосий хом ашёси тупроқ ҳисобланиб, ундан турмушнинг ҳар хил эҳтиёжлари учун зарур бўлган турли идишлар, буюмлар тайёрланган ва уларни юксак дид билан безатганлар.

Хоразм кулолчилиги ўрта асрлардан бошлаб иморатсозликнинг ажралмас қисми бўлиши билан бирга безак сифатида ҳам ривожланди. Буни XIV аср Кўҳна Урганч, XIX-XX аср Хива меъморчилик обидалари ёдгорликларида учратиш мумкин. Ушбу меъморий ёдгорликлар пештоқларидаги кўзни қамаштирувчи зангори нақшли кошинлар узок асрлардан бери ўз хусусиятини йўқотмай туриши билан инсонни хайратда қолдиради.

XX асрлар бошларида воҳада асосан учта кулолчилик мактаблари: Хонқа туманидаги “Мадир”, Янгиариқ туманидаги “Каттабоғ” ва “Кўҳна Урганч” кулолчилик марказлари фаолият олиб борган. Бу учала мактаб усталари ишлаб чиқарган буюмлар, ўзининг шакли, колорити ва безаклари ҳамда технологияси билан бошқа мактабларнинг сопол буюмларидан ажралиб туради. Хоразм кулол усталари асосан уч хил оқ, яшил, ложувард ранглардан фойдаланган. Хоразм кулолчилик буюмлари кўриниши ва шакли, нақшларининг тузилиши жиҳатдан ҳам бошқа мактаблардан фарқ қилади. Масалан, Самарқанд, Риштонда ясси лаганлар машҳур бўлса, Хоразмда чуқур товоқ (бодия) қадимдан сақланиб келаётган миллий шаклдир. Бодиянинг таг қисми баланд бўлиб, ён девори тик (вертикал) кўтарилган.

Хоразм вилоятининг юқорида санаб ўтилган учта асосий кулолчилик мактабларининг таниқли вакиллари тўғрисида, анъаналари борасида тўхталиб ўтамыз.

Кўҳна Урганч кулолчилик мактабининг машҳур вакили Эшмурод Сапоев тик идишлар ясада энг маҳоратли, тажрибали кулол ҳисобланган. Кулол таёрлаган маҳсулотларда қадимий Хоразм мумтоз кулолчилигига хос маҳобатлилик мавжуд эди. Унинг ҳар бир ишлаб чиқарган зангори кулолчилик буюмларининг юксак савиядаги бадиий асар деса бўлади. Уста ўз буюмларини асосан хандисавий (геометрик) ҳамда ҳар-хил безакли нақшлар билан безаган. Айниқса “кўчқор шохи” нақшларини бойитиб ўзига хос қилиб чизган. У яратган кулолчилик идишлари, уларга чизилган нақшлар қадимий қалъалардан топилган сополлар нақшларига жуда ўхшаб кетади. Э.Сапоев бир чизган нақшни иккинчи марта такрорламайди: ҳар сафар ушбу безак ҳар-хил кўринишда талқин этилади. Бу эса устанинг истеъдодидан дарак беради. Моҳир уста яратган хум, кўза, ибрик, бодия ва бошқа бадиий буюмлар Япония, Малазия, АҚШ, Англия, Ҳиндистон, Россиянинг нуфузли

музейларида, Ўзбекистон Давлат санъат музейи, Самарқанд тарих музейи, Нукус шаҳридаги И.Савицкий номли, Хива “Ичан қалъа” музейи кўрикхонасида ва Урганч шаҳридаги суратлар галериясида, шунингдек Урганч шаҳридаги санъатшунос О.Султоновнинг шахсий коллекциясида сақланмоқда. Э.Сапоев вилоятдаги бошқа кулолчилик мактабларининг қайта тикланиши ва ривожланишида ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган.

Вилоятнинг яна бир кулолчилик маркази Хонқа тумани “Мадир” қишлоғида жойлашган. Уста Болта Матризаев, Болта Ваисов, Матчон Кулимов каби ўнлаб моҳир кулоллар кошин пиширишда катта тажрибага эга бўлганлар. Улар ўтмишда Хивадаги ҳашаматли саройлар, мадрасаларни кошинлар билан безашда иштирок этганлар. Ҳозирги кунда бу қишлоқда бир нечта кулолчилик устахонаси ишлаб турган бўлсада, уларнинг фақат биттасидагина қадимий кулолчилик анъаналари давом қилдирилиб, зангори рангда сопол буюмлар, кошинлар ишлаб чиқарилмоқда. “Мадир” зангори кулолчилик мактабининг асосчиларидан бири Республикада хизмат кўрсатган маданият ходими Камолиддин Бехзод номидаги давлат мукофоти совриндори Райимберди Матчоновдир. Уста асосан “олмагул”, “коса гули”, “илон изи” ўсимлик новдаларидан ташкил топган нақшлар билан сопол буюмларига ҳаёт бағишлаган. Унинг шогирдлари Даврон Саъдуллаев, Амин Мирзаев, Марямжон Матчонова, Мукаррама Саъдуллаевалар бадий кулолчилик санъатини ривожлантиришда катта ҳисса қўшганлар.

Уста Р.Матчоновнинг сеҳрли қўлларида сайқал топган кулолчилик буюмлари Франция, Чехословакия, Ҳиндистон, Монголия ва Италия каби кўпгина давлатларда ҳам намоиш қилинган. Кўпгина бодия, чаноқ ва кўзачалар Москва, Санкт-Петербург, Тошкент, Хива шаҳарларидаги музейлардан ўрин олган. Р.Матчоновнинг фарзанди Матчонов Одилбек ўзининг фаолияти давомида нафақат кулолчилик буюмлари балки миллий меъморчилигимизни зангори кошинлар билан бадий безашда ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Матчонов Одилбек 2007 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти соврини учун ўтказилган “Ташаббус 2007” кўрик танлови туман ҳамда вилоят босқичи ғолиби, республикада “Энг яхши хунарманд” номинацияси бўйича фахрли иккинчи ўринни эгаллаган.

Хоразм кулолчилик мактабларидан яна бири Каттабўғ кулолчилик маркази Янгиариқ тумани Каттабўғ қишлоғида жойлашган. Бу қишлоқ қадимдан кулолчилик маскани сифатида доврўғ қозонган. XX асрнинг бошларида қишлоқда 15та кулолчилик устахонаси бўлиб, бу ерда юздан ортиқ

кулол ишлаган. Хива хонлари саройлари, мадрасалари, миноралари учун чўғон (қирқбўғин) ўтидан тайёрланган сир билан сирланган нақшинкор кошнлар ва зангори нақшли идиш тавоқлар, ҳар-хил сопол буюмларини ишлаб чиқарганлар. Каттабоғда Юсуф кулол, Аллоқ қора кулол, Полвон кулол, Авазват кулол, Матёқуб кулол, Қуронбой Дўстчонов, Раимбой Дўстчонов, Отажон Матёқубов каби ўнлаб тажрибали кулоллар самарали ижод қилганлар. Уларнинг анъанавий зангори кулолчилик услубида яратилган хум, кўза, дигир, бодия, чанок, куви, бўртма безакли кошнлари машҳур бўлган. Каттабоғ бодияларида юксак маҳорат билан ишланган пичок, милтиқ, дутор каби жисмлар тасвирлари услублаштирилган ҳолда нақшсимон қилиб ишланган.

1980-йилларнинг бошларида таниқли кулол Султон Отажоновнинг сай-ҳаракатлари “Усто” бирлашмаси ижодий жамоасининг ёрдами билан Каттабоғ зангори кулолчилик анъаналарини қайтадан тиклашга эришилди. С.Отажоновнинг меҳнати мустақиллигимиз туфайли юксак баҳоланиб, унга Ўзбекистон Республикаси халқ устаси унвони берилди.

Шуниси қувонарлики кошнкорлик санъати қайтадан йўлга қўйилиб, ҳозирги замон меъморчилиги миллий бадиий безаги сифатида фойдаланиб янги иморатларида ишлатилмоқда. Ҳозирги кунда Одилбек Раҳимов ва Баҳодир Отажоновлар раҳбарлигида бир гуруҳ каттабоғлик кулоллар кўплаб иморатларни кошнпазлик санъати билан безаш ишларини олиб бормоқдалар. Бундан ташқари “Ичан қалъа”даги тарихий обидаларни таъмирлаш ишларида ҳам фаол иштирок этмоқдалар.

Уста кулол Райимберди Матчонов ўз шогирдлари билан кошнкорликни қайтадан тиклаш ва уни ҳозирги замон архитектурасида безак сифатида қўллаш учун кўп йиллар тинимсиз изланишлар олиб борган. Р.Матчонов ёш наққош Давлат Мухаммедов билан ҳамкорликда Урганч шаҳар темир йўл станцияси касалхонаси вестибюлини безашда ганчкорлик билан мос зангори кошнкорликдан фойдаланган. Замини зангори рангга бўялган ўсимликсимон ганчкорлик нақшлари композициялари хона деворига ритмик қайтарилган зангори кошнларга ишланган.

Бугунги кунда Хоразмда анъанавий кулолчиликги мактаби давом этмоқда. Бу ноёб санъат намуналари билан кўплаб замонавий биноларнинг олд қисмини ва интеръерни безаштишда кенг қўлланилмоқда.

Ҳозирда кулолчилик устахоналари замонавий кулолчилик чархлар, печлар билан жиҳозланган. Кулолчилик устахоналарига хориждан келган

сайёхлар ҳам ташриф буюриб усталарнинг фаолияти ва ишлаш жараёнлари билан яқиндан танишмоқдалар.

Адабиётлар:

1. Ieks uz. ПФ-5242-сонли Фармони, ПҚ-4539-сон Қарори.
2. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. –Тошкент: Меҳнат,1991.
3. Султонов О. Майолика, нового дома краса.// “Хорезмская правда”- Ургенч, 2013, 7 август.
4. Султанова Г.Немеркнущее мастерство.// “Правда востока”- Тошкент, 2018, 13 февраль.
5. Hakimov A. O‘zbek xalq amaliy san’ati.-Toshkent: LESSON PRESS, 2019.
6. Султанова Г. Зангори кошинлар устаси.// “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”- Тошкент,2019, 29 ноябрь.